

Osmanlı kuyumculuğunun ayak izleri

LORA BAYTAR ÇAPAR

Şehir ve kurum tarihi çalışmalarıyla tanınan Arsen Yarman'ın, Ermeni mücevherçilik ve kuyumculuk tarihini konu alan 'Osmanlı Döneminde Mücevher ve Ermeni Kuyumcular' başlıklı iki ciltlik çalışması Ekim ayında, Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlandı. 14. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki döneme odaklanan bu kapsamlı çalışmada, çok sayıda arşiv belgesi ile görsel malzeme bir araya getiriliyor. Sekiz yıl süren, yoğun bir ekip çalışmasının ürünü olan kitap hazırlanırken, pek çok dilde kayımlar ve Osmanlı arşivleri taranmış, aile arşivlerinden ve sözlü tarih görüşmelerinden yararlanılmış. Osmanlı'nın mücevherçilik-kuyumculuk üstününün şekillenmesinde Ermenilerin oynadığı önemli rolü belgelerle ve pek çok müzede ve koleksiyonda yer alan görsel malzemelerle ortaya koyan çalışma, bu zanaatın hammaddede ve diğer malzemelerinin nasıl temin edildiği, cevherin nereden geldiği, nerede işlendiği, mücevherin kimin tarafından ve nerede tasarlandığı, kimlerin bu tasarımları uyguladığı, ortaya çıkan mücevheri sarayda ve saray dışında kimlerin taktığı gibi sorulara kapsamlı yanıtlar getirirken, değerli taş ticaretinin koşulları ve nasıl denetlendiğine, lonca kurumlarına, Osmanlı Sarayı ile kuyumcuların ilişkisi biçimlerine, diplomatik hediyelerin nasıl bir süreç içinde üretildiğine de eğilerek, konuyu tarihsel bağlamına da oturtuyor. Yarman, Ermeni ve Osmanlı kültür tarihine büyük bir katkı oluşturan çalışmasına dair sorularımıza yanıtladı.

Sizi, Ermenilerin kuyumculuk alanındaki faaliyetlerinin tarihine dair bu kadar geniş bir çalışma yapmaya yönelten nedenlerden söz eder misiniz? Bunun, biri daha kişisel olmak üzere, iki gerekçesi var sanırım. Ailemden bana kalan büyükannenimin yüzüğü, dedemin saati ve yine ailemize ait, 19. yüzyılın sonlarında kalma bakır dövme bir sefertasının hatırasının bunda etkili olduğunu sanıyorum. İkinci gerekçe ise daha nesnel: öteden beri, Kapalıçarşı'da kuyumculardan bu mesleğin önemli ustalarının Ermeniler olduğunu, kendilerinin de mesleği Ermeni bir ustanın öğrendiğini duydum. Bu tür rivayetleri tarihsel bir çerçeveye oturtmak, arşiv belgeleriyle kanıtlamak ve aile arşivleriyle desteklemek istediğim için böyle bir işe giriştim.

Kitabın bir bölümünde, öne çıkan Ermeni kuyumcu ailelere odaklanıyorsunuz. Onları bu alanda çalışan diğer ailelerden farklı kılan özellikler nelerdir? Ermeni kuyumcu aileleri

Kubbeli oturma masa saati

seçerken bir ölçüt belirleme zorunluluğu söz konusuydu. Bunu Osmanlı döneminde kuyumculuk yapan ve birkaç kuşak boyunca mesleği sürdüren aileler olarak tespit ettik. Bu ailelerin bir bölümü erken Cumhuriyet döneminde de mesleği devam ettirdikleri için kısmen o dönemdeki faaliyetlerini de ele aldık. Bu aileler arasında Babayanlar, Kapamacıyanlar, Nişastaçıyanlar, Ekserciyanlar gibi, saraya

ve yüksek görevlilere kuyum işleri yapmış olanlar da var, günlük kullanım nesnelere imal edenler de.

Saray, Kilise ve günlük hayat kuyumculuğu alanlarında üretilen eserler arasında ne gibi farklılıklar var? Saray için imal edilen eserlerde kuşkusuz daha büyük usta-

'Hamidiye' markalı altın ve minneli cep saati (Kuyumcu J. Tolayan)

lık, ince bir işçilik söz konusudur. Bunlar kullanılan malzemenin değeriyle öne çıkmaktaydı ve este-

Ermeni sanatkarlar ve Kanuni

Arsen Yarman, Osmanlı kuyumculuğunun gelişmesinde I. Selim ve I. Süleyman gibi padişahların bu zanaata duydukları şahsi ilgilerinin de payı bulunduğunu belirten, Kanuni'nin Irak seferi sırasında Van ve civar şehirlerden birçok Ermeni sanatkarı İstanbul'a getirttiğine dikkat çekiyor: "Bu dönemde Ehl-i Hıra-i Hâssa Teşkilatı'nda çalışan Hoca Merdan, Kanuni dönemi İstanbul kadı sicillerinde adı geçen Ermeni kuyumcu 'Yonoz (?) bin Tanırvırmiş', Kanuni'ye bayram hediyesi sunan kuyumcu Maksud Ali, kuyumcu Mircan, kuyumcu Murad gibi isimler, erken dönem Osmanlı kuyumculuğunda Ermeni

kuyumcuların varlığına işaret eder. Evliya Çelebi'nin, kesin bir tarih vermese de, mücevher yapan kuyumcu esnafı ('Esnâf-ı Zergêrân-ı Cevahirçıyan') içindeki en değerli ustalar arasında Ermeni Bedros'un adını belirtmiş olması, bu durumun daha sonra da sürdüğünü gösterir. Ermeni kuyumcular etkinliklerini giderek artırmış ve takılardan gündelik kullanım eşyalarına kadar uzanan, sorguç, çelenk, taç, tirkeş, broş, kemer, bilezik, yüzük, yelpaze, koşum takımı, nişan, madalya, gülabdan, buhurdan, şamdan, şekerlik, fincan zarfı, asa, ayna çerçevesi, sigara kutusu, beşik gibi, çok çeşitli eserler üretmişlerdir."

Kuyumculukta, ustaların arasında, kullandıkları malzemeye dayalı bir hiyerarşi söz konusu olmuş mudur?

Kuyumculuk sanatı her zaman, değerli madenlerin nitelikleri, kullanım biçimleri ve piyasaya değerleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmayı gerektirir. Önceleri bu alanlarda derinlemesine bilgisi olanlar, yaptıkları iş gereği sarraflardı. Dolayısıyla sarraf-kuyumcu ayrımı çok zayıftı. Süreç içinde bu ayrım belirginleşti ve kuyumcular da kendi içlerinde hem iktisadi güçlerine hem de mesleki yetenek ve tercihlerine göre mücevherci, altın kuyumcusu, gümtüş kuyumcusu gibi bölümlere ayrıldı. Ancak bu ayrım altın kuyumcusunun daha iyi usta, sanatsal yeteneğinin daha üstün olduğu anlamına gelmez. Her ikisini de kendi alanı içinde mukayese etmek daha anlamlı olur.

Ermeni kuyumcuların Osmanlı Sarayı'nı dönük üretimlerinin organizasyonu konusunda neler söylersiniz?

Osmanlı Sarayı için yapılan kuyumculuk işlerinde özellikle Darphane bünyesinde faaliyet yürüten Kuyumcu Odası öne çıkar. Darphane yöneticileri sultanları ve saray ahalisinin siparişlerini alır, gereken malzemeyi tedarik eder, imalatı en iyi ve öngörülen sürede yapabilecek kuyum-

cu ustalarını bulurdu. Diplomatik hediyelerde bu unsurlar son derece önemliydi. Öteyandan, saraydan gelen siparişlerin bazıları piyasada da imal edilirdi. 1758'den sonra Düzyan ailesinin Darphane bünyesinde bu tür işlerin imalinde ve dikkat çekici pek çok diplomatik hediyenin hazırlanmasında etkin olduğu, kitapta birçoğuna yer verdiğimiz belgelerle de sabit.

Ermeni kuyumcuların işlerini diğerlerinden ayıran, özgün bir tarzdan söz edilebilir mi? Bir objeye bakıldığında, onun bir Ermeni kuyumcu tarafından yapılmış olduğunu tahmin etmek mümkün müdür?

Ermeni ustaların belirgin ve özel bir üslupları olduğunu ileri sürmek fazla iddialı olur. Bence Ermeni ustalar hangi ülkede yaşayorlarsa oranın beğenilerine uygun işler üretiyorlar. Örneğin Osmanlı Sarayı ve yüksek görevliler için üretilen eserlerde bu çok belirgindir ve dönemlere göre değişkendir. Bunun dışındaki işlerde belirgin bir Ermeni tarzı olduğunu söylemek bence zor. Savat gibi, Kafkaslarda yaygın olan bir teknikte bile benzerlikler çok belirgin. Günlük kullanım için yapılan takı vb. işlerde ise piyasanın ve genel beğenimin gerekleri hakim oluyor. Objenin üzerinde ustanın adı ya da belirgin bir marka bulunmuyorsa, sadece yapılan işe bakarak onun bir Ermeni kuyumcunun elinden çıktığını söylemek çok zor. Bazı işleri de arşiv belgelerinde çok ayrıntılı olarak tarif edilmişlerse tespit edebiliyoruz. Ancak kuyumculuğun önemli bir alanı da değerli dinsel objelerin üretimidir. Kiliseler için üretilen objeler daha gelenekseldir ve orada, yine bir ihtiyaç payı bırakarak söylüyoruz, belirli bir üsluptan söz etmek mümkündür. Buna rağmen, örneğin Rusya'daki Ermeni kuyumcuların yaptıkları dinsel objeler ile Etiyopya'daki Ermeni kuyumcuların yaptıkları arasında bazı farkları da görebiliyoruz.

Ermenilerin kuyumculuk alanındaki faaliyetlerinde ve bugünün kuşaktan kuşağa aktarımında usta-çırak ilişkisi nasıl bir rol oynamış?

Bir mesleğin usta-çırak ilişkisiyle düzenlenmesi genellikle kitlesel üretim öncesi döneme işaret eder. Usta-çırak ilişkisi her şeyden önce belirli bir süreyle öngörülebilir ve bu, işin inceliklerinin öğrenilmesiyle sınırlı değildir. Ustanın çıracağına mesleğin teknik bilgilerinin yanı sıra belirli bir davranış kalıbını, mesleğe ilişkin ahlaki kuralları öğretmesi, onu güvenilir bir zanaatkar olarak yetiştirmesi beklenir. Kuyumculuk gibi değerli maden ve taşlarla yapılan bir iş söz konusu olduğunda bu husus daha da öne çıkar. Usta-çırak ilişkilerinin ne kadar ince ve ayrıntılı bir şekilde düzenlendiğini görmek isteyenlere, kitapta yer verdiğimiz, 1898 yılında Luma [Katki] dergisinde yayımlanan 'Ermeni Kuyumcu Zanaatkarları Loncası Daimi Birlik ve Beraberlik Tüzüğü'nü okumalarını öneririm.

Hilal ve haç broş

Lotus çiçeği formunda tıncıca broş (M.O. 6. yy)

Arsen Yarman